

מתווה פרי – ניתוח ראשוני

מסקנות

- מתווה פרי, שהונח השבוע על שולחן הממשלה, ניחן במעלות שיווקיות רבות – הוא מציב יעד עקרוני של גיוס כלל אזרחי ישראל לצה"ל וכן מתאר תהליך הדרגתי שבסופו, עוד שלוש שנים, יוכשר השטח להעלאה משמעותית של יעדי הגיוס. בפועל, מעבר לכותרות הנאות שהוא עתיד לספק, המתווה לא צפוי להשיג אף אחת מהמטרות שהציב לעצמו – וליצור אכזבה ציבורית קשה.
- בחינה ביקורתית של התוכנית מעלה כי היא נמנעת מלהתמודד עם הקשיים המרכזיים שמונעים שירות לכל. מצד אחד, היא מעודדת הסתגרות בקרב החרדים שייאטמו בפני כל ניסיון לשיתוף פעולה. מצד שני, היא לא מסבירה כיצד, בעוד שלוש שנים בלבד, תתחיל מדינת ישראל לגייס רבבות אברכים.
- במקביל, יוצר המתווה שלל בעיות חדשות. כך, למשל, הוא משגר עשרות אלפי חרדים חסרי הכשרה באופן מיידי לשוק העבודה, בלי שהמשק או הממשלה ערוכים לכך.
- בתוך כך, תחת לחץ פוליטי כבד מצד "הבית היהודי" ולמרות הביקורת הציבורית, מקבע המתווה אי-שוויון בנטל מצד הציונות הדתית, המעגנת כאן לראשונה את זכותה החוקית לפטור משירות מלא במסגרת ישיבות ההסדר.
- מסמך זה מנתח את מסקנות ועדת פרי לאור המתווים האחרים הקיימים היום, ומבהיר בפירוט מדוע התוכנית המתגבשת לא תפתור את בעיות העומק שבגינן האוכלוסייה החרדית אינה מעורבת בחיים האזרחיים בישראל.

1. המתווים הקיימים

בשנים האחרונות הוצגו כמה מתווים שתכליתם לשלב את החרדים במעגל העבודה ו/או לגייסם לצה"ל. הנימוק המרכזי שמגבה את המהלכים האלה הוא חוסר ההוגנות שבמצב הקיים: בישראל ישנו ציבור רחב המקבל תקציבים גבוהים, אך אינו תורם את חלקו לחברה – בשוק העבודה ובלשכת הגיוס כאחד. על כך נוספים גם נתוני העוני הקשים והתפוקה הנמוכה של המשק הישראלי שנובעים גם מאי-השתתפות החרדים במעגל העבודה.

הבעיה קשה פי כמה משום שחלק מהחרדים אינם מעוניינים בכניסה לשוק העבודה – ועוד יותר מכך בגיוס לשורות הצבא. מבחינת ההנהגה החרדית, אידיאל "הקהילה הלומדת" עומד בסתירה מוחלטת לשינוי שאותו מבקש הציבור הרחב בישראל. זהו גם האתגר המרכזי בדרך לפתרון הבעיה: האם אפשר בכלל להכניס ציבור גדול כל-כך לתהליך שהוא עצמו תופס ככזה שמוביל לפירוקו?

מיאוס רב בקרב הציבור הישראלי מההתנהלות הציבורית של נציגי האוכלוסייה החרדית, בעיקר בקרב "המרכז החילוני", יצר דינמיקה בלתי-מועילה בעליל אל מול האתגר העצום הזה. התסיסה הציבורית צריכה לעורר חשדנות באשר לפתרונות המוצעים: לא מעט נבחרו ציבור מנצלים את הזעם ארוך השנים כדי לספק פתרונות פשטניים בעלי ערך יחצני גבוה ופוטנציאל שינוי נמוך.

כל המתווים המונחים היום על השולחן מכילים שני מרכיבים: תוכנית לגיוס לצבא ולשילוב בשוק העבודה ותוכנית למשא ומתן (חד-צדדי לרוב) מול הציבור החרדי - הסנקציות הצפויות לשיבות שלא ישתפו פעולה, ההטבות הצפויות לאלה שכן, מספר החרדים שיזכו בפטור על בסיס "תורתו אומנותו" וכדומה.

בחינה של העשור האחרון מאפשרת לסמן חמש גישות עיקריות להסדרת גיוס החרדים:

1. גישת היעדים (מתווה יעלון, מתווה קנדל, חוק טל). על-פי גישה זו, המדינה מציבה יעדים מספריים של כמות החרדים המתגייסים מדי שנה בגרף עולה. מטרת התהליך היא להביא לגיוס כמה שיותר חרדים לצה"ל. כל מי שלא ילמד בפועל בישיבה - יגויס. במקביל נבנית מערכת תמריצים שמבטיחה כי רק מי שבאמת רוצה להישאר ללמוד בישיבה יעשה כן. זאת מתוך הנחה שרוב הציבור יעדיף, בסופו של דבר, להתגייס ולצאת לשוק העבודה. גישה זו דורשת אכיפה אפקטיבית יותר שמטרתה לוודא כי מי שרשום כתלמיד ישיבה אכן לומד בה, הטלת סנקציות על מי שלא והענקת תמריצים לבוחרים להתגייס. היתרון של הגישה טמון בכך שהיא מאפשרת לקהילה החרדית לשמר את עיקרון הקהילה הלומדת. החיסרון הבולט נובע ממה שנראה כהדרגתיות אינסופית. בסופו של דבר, חוק טל כשל מפני שהיעדים שהציב לא הושגו. המצדדים בחוק יצביעו על עלייה של מאות אחוזים בשיעור המתגייסים והמצטרפים לשוק העבודה. המתנגדים יטענו כי עדיין מדובר בקבוצה קטנה מאוד ושעל-פי רוב הסטטוס קוו נשמר כמות שהוא.

2. גישת המכסות (חלקים ממתווה פלסנר, חלקים ממצע הבחירות של "יש עתיד"). על-פי גישה זו, המדינה קובעת מכסה של פטורים על בסיס "תלמידים מתמידים" שהיא מממנת. פרט להם - כל שאר החרדים מגויסים ללא יוצא מן הכלל. תהליך זה לא מצריך בהכרח הדרגתיות, אם כי הוא מצריך כמה שנים של הערכות מצד הצבא. היתרון העיקרי של גישה זו נעוץ בכך שהיא פותרת את בעיית השיוויון בנטל כפשוטה - כולם חייבים להתגייס, אין ציבור שפטור מן החובה האזרחית הבסיסית. מבחינה משפטית, זהו המוצא הקל ביותר. מבחינת התפיסה הרווחת בקרב "המרכז הישראלי" הבעיה המעיקה באה על פתרונה. החיסרון של השיטה הוא שאינה ישימה. קודם כל, ייקח שנים ליצור את התשתית שתאפשר את הגיוס ההמוני של החרדים. שנית, הקהילה החרדית לא תשתף פעולה עם מתווה כזה, ולישראל אין יכולת להטיל סנקציות כבדות על ציבור שלם שמונה עשרות אלפים: אם האחריות פלילית, הרי שהמדינה תידרש להשליך אלפי חרדים לכלא מדי שנה. אם הסנקציה המוטלת תהיה כספית דווקא - כלומר, הטלת קנס השתמטות - נוצרת בעיה חדשה של היעדר שוויון בין משתמטים חרדים למשתמטים שאינם חרדים, כשהראשונים מקבלים קנס כספי, ואילו האחרונים נשלחים לכלא. שלילת הטבות גם היא בעייתית, שכן תמיכת שירותי הרווחה במתכונתה הנוכחית מבטיחה למשפחות החרדיות רף קיום מינימאלי ותו לא. היום כבר לא נותרו כמעט הטבות שניתן לשלול. זאת ועוד, הרבנים יידרשו לשתף פעולה עם קביעת הקריטריונים, וכאמור, הם מתנגדים למתווה הזה מכל וכל.

3. גישת השחרור הגורף הזמני (מתווה שטרן). גישה זו טוענת שאין טעם לדבר על גיוס חרדים, מכיוון שאין לכך כל היתכנות ריאלית. תחת זאת, יש לספק לחרדים פטור גורף מגיוס, לפחות לשנים הקרובות, ולהכניסם בינתיים למעגל העבודה. לאחר כמה שנים של מאמצי שילוב אלו, אפשר יהיה לגשת שוב לסוגיית הגיוס. אז, מאמינים המצדדים בגישה, העולם החרדי כבר יהיה ערוך לקבלת השינוי. היתרון של גישה זו נעוץ בעיסוק הכן והישיר בחוסר היכולת של הצבא לקלוט כמות גדולה כל-כך של מתגייסים חרדים - על כל הבעיות התקציביות, הניהוליות והחברתיות הכרוכות בתהליך. החיסרון הוא שיש כאן הימור על התהליך שתעבור האוכלוסייה החרדית בשנים הקרובות. ראשית, התומכים בגישה זו לא מכירים בכך שהמשק הישראלי לא ערוך כיום לקבל לעבודה עשרות אלפי חרדים - הן מבחינה תעסוקתית והן מבחינה חברתית. בנוסף, מאחר שחרדים לא לומדים לימודי ליבה, יש מעט מאוד מקצועות שבהם יוכלו להשתלב בהצלחה. לכן קיים יסוד סביר להניח שגם פטור גורף לא ישנה את המגזר החרדי באופן קיצוני, שכן חרדים ימשיכו

לעבוד בתוך קהילותיהם או לקבל קצבאות מהמדינה. כך ייווצר בעוד חמש או שבע שנים מצב חמור בהרבה, שבו יחויבו המוני חרדים להתגייס בלא שחל בהם שינוי מהותי ולאחר תקופה ארוכה של אי-שירות גורף. המגמות הדמוגרפיות יגרמו לכך שהבעיה אף תחריף.

4. גישת הפטור המצפוני (הצעת חוק ביילין). גישה זו מבקשת לפטור אף היא את החרדים מגיוס, אך לא באופן זמני ולא "כחרדים" אלא כסרבני מצפון. כך יוכלו חרדים להצהיר שאינם מסוגלים להיכנס למערך הצבאי, אבל גם לא יהיו מחויבים ללמוד בישיבה במקום. הגישה הזו מנתקת, למעשה, את הקשר בין אי-גיוס לישיבה. היחס אל החרדים יוסדר כיחס כלפי סרבני מצפון, והם יקבלו פטור ככאלו כמקובל במדינות המערב. היתרון העיקרי של גישה זו הוא בשינוי דפוס ההיבטות עם החרדים - מעבודה מול ההנהגה החרדית אל עבודה מול הפרט החרדי. החיסרון של הגישה נעוץ בחוסר ההתמודדות שלה עם אתוס צבא העם, מאחר שהאוכלוסייה היחידה שלא תשרת כקהילה שלמה היא האוכלוסייה החרדית. בנוסף, גישה זו יכולה להיות רלוונטית ולהיתפס כלגיטימית רק אם היא משמשת חלק קטן ממערך רחב של מנגנונים לעידוד אינטגרציה חרדית בחברה הישראלית - מנגנונים שאינם קיימים היום. יש קושי ממשי גם להגדיר מיהו חרדי. בלא הגדרה ברורה לא ניתן להחליט מי מקבל פטור. ברור שלא ניתן לפטור על רקע מצפוני רק בוגרי מוסד לימוד חרדיים, שכן לכל אדם יש זכות "לחזור בתשובה".

5. גישת הצבא המקצועי (גיורא איילנד ואחרים). גישה זו מקורה דווקא במחוזות הצבא, והיא מבקשת להפוך את צה"ל מצבא העם לצבא מקצועי. מטבע הדברים, בהיעדר גיוס חובה כללי, החרדים לא יתגייסו. במקרה זה, הדיון בעד או נגד לא קשור בשאלת החרדים אלא בשאלת הגיוס בכלל, ונראה כי היום אין רצון פוליטי לדון במתווה כזה.

2. מתווה פרי - קצת מכאן וקצת משם

מתווה פרי נוטל מרכיבים מרוב הגישות המוזכרות לעיל, וכולל שני שלבים: (1) **שלב המעבר** - תקופה בת שלוש שנים, המשלבת בתוכה את גישת היעדים וגישת הפטור הגורף הזמני: כל עוד יעדי הגיוס של תקופת המעבר מושגים, חרדים בני 24 ומעלה יזכו בפטור גורף, וחרדים בני 18 יוכלו לדחות את השירות. במקביל, יוענקו תמריצים מעודדי-שירות ויורחבו מסלולי השירות הייעודיים לחרדים. (2) **ההסדר הרצוי העתידי** - שלב המכסות. חרדים יוכלו לדחות את השירות לגיל 21, ואז יחויבו בגיוס ללא יוצא מן הכלל. בנוסף, 1,800 חרדים יקבלו פטור מדי שנה בתור "מתמידים". על-פי המתווה, שיטת בחירתם של "המתמידים" תובהר רק בהמשך הדרך.

בשולי המתווה החדש יוסדר גם מערך ישיבות ההסדר. הישיבות הגבוהות הציוניות, שיופרדו מהישיבות הגבוהות החרדיות, יזכו בעיגון בחוק שיאפשר להן להמשיך להתנהל כפי שהן פועלות עכשיו, בשינויים קלים: הארכה בחודש של השירות הפעיל, ובעתיד, העלאת תקופת השירות לשנתיים. גם הפטור לנשים דתיות במתכונת הנוכחית יאושר.

3. הבעיות - דחיית המשבר לעתיד וקשיי ביצוע

הממשלה צפויה להציג את המתווה כפתרון היסטורי לבעיית השוויון בנטל. בעוד כמה שנים, יבטיחו דובריה, כל החרדים יאלצו להתגייס. עוד ידגישו נציגי הממשלה כי הם פותחים בפני הציבור החרדי חלון הזדמנויות של

שיתוף פעולה במסגרת השלב הראשון של המתווה. ככל שהחרדים יעמדו ביעדי הגיוס של צה"ל, יידחה רוע הגזירה של הגיוס הכפוי לעתיד. בצורה זו החרדים עצמם יכולים להשפיע על השתלשלות האירועים.

אלא שמבט ביקורתי יותר יבחין בכך שהמתווה הזה לא רק שאינו מקדם את גיוס החרדים - אלא אף מעכב את תהליכי האינטגרציה ומניח בסופו איום שכולם יודעים שלא יוכל להתממש לעולם. במובן מסוים, מדובר בניסיון לממש את חוק טל - רק בתנאים גרועים יותר של חוסר אמון מוחלט עד כדי מאבק של ממש מצד הציבור החרדי.

תקופת המעבר – בעיות

1. מסר כפול. לכאורה, תקופת המעבר נועדה כדי להכין את המערכת למצב החדש שייכון בעוד כמה שנים ויהיה מהפך דרמטי במבנה החברה הישראלית. תקופה זו אמורה להיות תקופה של "גזרים" המבהירים לציבור החרדי כי כדאי לו להתגייס. מאידך, תקופה זו גם אמורה לשים את הדגש על הכנסת חרדים למעגל העבודה. על פניו, שני עקרונות אלה מוציאים זה את זה: למה שחרדי בן 20 יתגייס כשהוא יודע שבעוד כמה שנים הוא יקבל פטור גורף ויצטרך לעבודה?

2. יצירת אבטלה המונית. תקופת המעבר אמורה להתחיל באופן מיידי, אך אינה לוקחת בחשבון את ההשלכות הכלכליות-חברתיות של שחרור עשרות אלפי חרדים בגילאים 22-26 לשוק העבודה. בהיעדר תוכנית לאומית עתירת-משאבים לשילובם בכלכלת ישראל, בלא לימודי ליבה ובלי הפתיחות החברתית הדרושה - סביר להניח כי התהליך הזה יסב יותר נזק מתועלת.

3. הנחות בסיס מופרכות. לא ניתן לנתק את תקופת המעבר מהתקופה שבאה אחריה. הממשלה מציגה אופק נכסף שנחשב אצל האוכלוסייה החרדית כבלתי-לגיטימי בעליל. על סמך מה קובעת הממשלה אפוא שיחול שינוי בעתיד? מדוע שהמוני חרדים יושוו להתגייס פתאום? רק באחרונה היינו עדים להתנכלויות כלפי חרדים המשרתים בצבא ולהפגנות המוניות נגד הגיוס. נראה כי הצבת יעדים שעולים משנה לשנה קשור קשר הדוק לתקוותיה של ממשלת ישראל - אבל לא להקשר הפוליטי הרחב שבתוכו כולנו חיים. הציפייה שחרדים יחיו בתפיסת מציאות אחת בתקופת המעבר ואז יעברו לתפיסת מציאות אחרת מיד אחריה היא מופרכת.

תקופת המכסות - בעיות

1. בעיות ביצוע. היום אין דרך לכפות על אלפי חרדים להתגייס. למרר את חייה של אוכלוסייה שלמה שכל המבנה שלה מעוצב כך שיוכל להתמודד עם איומים מבחוץ נראה בלתי-ריאלי. האם אנחנו ערוכים להכניס אלפי חרדים לכלא בכל מחזור גיוס? האם קיים מנגנון שיהיה מסוגל לקנוס אותם בהמוניהם?

2. בעיית הגדרות. מי יחליט מיהו "תלמיד מתמיד"? מה אם הרבנים לא ישתפו פעולה עם ההגדרות החוקיות? סוגיית המתמידים, שהגיוס פוסח עליהם, נראית בלתי-אפשרית כל עוד המתווה לא מקיים דיאלוג עם החברה החרדית. הטלת האחריות לקביעת תקנות על-ידי שר הביטחון בתוך שנתיים, רק מדגישה את העובדה שהועדה לא רצתה להתמודד עם סוגייה זו, והעדיפה לגלגל אחריות לוועדה הבאה.

3. העול על המשק. לפי המתווה המוצע, חרדים יגויסו בגיל 22 - לרוב אחרי שהם כבר נשואים עם ילדים. גם אם שכרם של חיילים עם ילדים יוגדל, עדיין מדובר בחיילים שאינם יכולים לתפקד כמו חיילים ללא ילדים, מה שידרוש היערכות רצינית וכסף רב. בימים של קיצוצים עמוקים, גם בתקציב הביטחון, מאין יבוא

הכסף שיאפשר את החזקתם של רבבות החרדים בצבא?

בעיות נוספות

1. היעד מנהיגות. בראש המאבק לשוויון בנטל עומדות היום שתי מפלגות – "יש עתיד" ו"הבית היהודי". ראש הממשלה, בנימין נתניהו, נעלם לגמרי מהזירה. נראה כי בלתי אפשרי לקדם מהלך היסטורי ללא תמיכה של כל הממשלה והובלה של העומד בראשה. המהלך הזה מצריך הקצאת תקציבי-ענק והתמודדות עם קרע חברתי עמוק. מפלגה בת 19 מנדטים לא מסוגלת להובילו בגפה.

2. היעדר שותף חרדי. תהליך אמיתי מול החרדים לא יכול להתרחש ללא שיתוף פעולה עמוק מצדם. ניכר כי הממשלה הנוכחית לא משקיעה באפיק זה בכלל.

אם החוק יוצר כל-כך הרבה בעיות ואינו פותר את הסוגיות החשובות – מי מרוויח ומי מפסיד ממנו?

המרוויחים

1. "הבית היהודי" והציונות הדתית. על פניו, העיסוק של חברי "הבית היהודי" בסוגיית השוויון בנטל מוזר; הם הרי לא עסקו בה כלל במערכת הבחירות. אלא שבדיקה של המתווה מלמדת כי הציונות הדתית עתידה להרוויח ממנו באופן משמעותי. מאז ביטול חוק טל התנהלותן של ישיבות ההסדר אינו מעוגן בחוק. והנה, המתווה החדש יקבע את מעמדן, למרות ששייכות אלה פועלות בסתירה מוחלטת לעיקרון השוויון בנטל. בנטל ושאר חברי מפלגתו יתקשו בוודאי להסביר מדוע המסגרות שלהם זוכות לפטורים כאלה שמאפשרים לתלמידי הישיבות לשרת תקופה מקוצרת מאוד בצבא. נושא נוסף שלא נדון בכלל בוועדת כרי, בעקבות לחץ של הציונות הדתית, הוא הפטור האוטומטי והגורף הניתן לנשים דתיות – דוגמה נוספת לחוסר שוויון בנטל. באופן אירוני, דווקא אחת הקבוצות המשפיעות ביותר על השוויון בנטל בחברה הישראלית פועלת כדי שהאוכלוסייה שלה לא תישא באופן מלא בחובות אזרחיות בסיסיות.

2. יאיר לפיד. ההצעה המונחת היום על השולחן משופעת בעיקר ביתרונות יחצניים. ההצעה לא מבטיחה אינטגרציה אמיתית של החרדים בחברה הישראלית, והיא מלאה בסכנות ואי-ודאויות. היא לא ניחנת ביכולת אמיתית לקדם שוויון בנטל, אבל יעדי המכסות שלה מבטיחים יכולת להציג הישגים – גם אם דלים ובלתי-משמעותיים – בפני הציבור הצמא לשינוי. היא כן תוכל לחולל כותרות מרשימות לאורך זמן, ואלה ישככו במעט את הטעם המר שהותירו גזרות לפיד בקרב ציבור מצביעיו.

3. הפלגים הקיצוניים בחברה החרדית. דווקא הגורמים שהכי מעוניינים להותיר את הסטטוס קוו על כנו, קיצוני החברה החרדית, יברכו בוודאי בלבם על המתווה החדש. הכפייה והכוחנות שלו יאפשרו להם לתווך את הקונפליקט בפני הציבור שלהם באופן שרק יעצים את כוחם הפוליטי ויאפשר להם לרכז את מאמצי ההתנגדות לתוכנית החדשה.

המכסידים

1. החברה החרדית. במהלך העשור האחרון עשתה החברה החרדית צעדים משמעותיים לכיוון אינטגרציה. הצעדים האלו מיטיבים בעיקר עם החרדים עצמם - ומתוך כך עם החברה הישראלית כולה. אין ספק כי הצעדים האלה מעטים מדי והתהליך ארוך והדרגתי מדי. במקום לזרז תהליך של אינטגרציה, המתווה החדש יבלום אותו ואף ייצור רגרסיה, שכן הוא מחזק את הכוחות שאינם מעוניינים בהשתלבות, והופך את החרדים המתונים למשתפי פעולה עם "ממשלת שמד".

2. התומכים בצבא העם. צריך לומר בפה מלא: המתווה הזה לא יוביל לגיוס חרדים. גיוס מאסיבי ייתקל בקשיים וגיוס מינורי, שקורה כבר עכשיו, ייפסק כמעט לחלוטין. יתר על כן, החוק החדש יעגן, ימסד ויקבע חוסר שוויון במקומות אחרים, בעיקר אצל הציונות הדתית.